

М.Бабій * (м. Київ)

УДК 3, 32, 322

СВОБОДА В РЕЛІГІЇ (ЦЕРКВІ): РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ ВИМІР

Стаття М.Бабія «Свобода в релігії (церкві): релігієзнавчий вибір» присвячена важливій, однак недостатньо дослідженій в теоретичному й практичному сенсі проблемі свободі в релігії (церкві), аспектам її вияву, співвідносності зі свободою совісті, свободою релігії.

Ключові слова: свобода, свобода совісті, свобода віросповідання, свобода в релігії, вільнодумство, свобода слова, релігійна організація, суверенітет особистості.

Проблема свободи в релігії (церкві), яку ми досліджуємо, є однією з важливих видів свободи особистості (у нашому дослідженні - віруючої особистості) в площині свободи її буття в релігійній організації (церкві). Так як експлікація проблеми у своїй основі проводиться в аспекті християнських конфесій, тому ми будемо вживати поняття „свобода в релігії”, „свобода в церкві”, „свобода в релігійній організації” як тотожні у своєму смислового вимірі.

Зауважимо, що питання свободи в релігії (церкві) є вельми актуальним передовсім у релігієзнавчому й правовому дискурсах. Воно тематизувалося значною увагою до прав людини у світі, в їх світському й конфесійному прочитанні. Це стосується й інших прав людини, здійснення яких значною мірою залежить від комплексу норм, притисів, традицій, заборон у конфесійному вимірі.

Основний зміст статті. Проблеми свободи в релігії (церкві) в контексті осмислення питань релігійного вільнодумства, скептицизму, ересі, а в теологічному сенсі - й боротьби з ними, розглядалась багатьма мислителями в площині аналізу історії католицизму, православ'я, протестантизму, іудаїзму, ісламу. [Руффіни Ф. Религиозная свобода. История идей. Вып. I. – СПб., 1914; Кипарисов В. О. О свободе совести. Опыт исследования вопроса в области истории церкви и государства с I по

* Бабій М.Ю. – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

IX в. – Вып. I – М., 1883; Сюкияйнен П. Р. Шариат и мусульманско-правовая культура. – М., 1997; Эверетт Д. У. «Права человека в церкви» и Марти Э. М. «Религия и религиозные права человека» // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001; Бабий М. Ю. Свобода совісті: сутність і структура. // Релігійна свобода. Наук. щорічник. – 2000. - №4; Окін М.С. Конфлікт між основними правами. // Філософія прав людини. – К., 2008]. Зауважимо, що в різні періоди розвитку християнства, було чимало літератури, в якій так чи інакше піднімалися питання свободи в релігії (церкві), зокрема гонінь, боротьби з релігійним інакомисленням. Саме на цьому робився й робиться акцент.

Автор бере до уваги, що внутрішнє життя різних конфесій, зокрема віруючих, пов'язане з вимогами релігійного „законодавчого поля”, яке постає як континуум різного роду норм, приписів, дозволів та заборон. Останні регламентують життя, поведінку віруючих у контексті вимог віросповідної парадигми, канонів, догм, які мають бути забезпечені системою певних санкцій. Як наголошує один з теоретиків православ'я у сфері релігійного права протоієрей В. Ципін, „взаємні відносини між членами церковного Тіла регулюються не лише внутрішніми мотивами людей і моральними заповідями, але й загальнообов'язковими нормами, ігнорування чи порушення яких мають своїм наслідком санкцій, саме санкцій, хоча зовсім особливомо характеру, які не співпадають із санкціями, що передбачені державним правом [Див.: Ципін В. Церковное право. Курс лекцій. – М., 1994. – С. 10].

Відзначимо у цьому зв'язку ще раз, що релігійні норми, які встановлені (вироблені) у різних конфесіях, а також обов'язкові для їх adeptів правила, приписи, зафіксовані в канонізованих текстах (Біблія, Коран, Талмуд та інші), в рішеннях церковних соборів, постановах керівників конфесій, і як норми канонічного права постають своєрідними регуляторами буття віруючих. Ці норми, приписи невіддільні від життя віруючої особистості, способу її буття й поведінки, релігійної діяльності. Скажімо, шариат як звід норм мусульманського права, моралі, релігійних приписів і санкцій охоплює все життя віруючих. Останні, вступаючи добровільно в релігійну організацію, беруть (фактично) на себе обов'язок виконання встановлених норм, приписів і вимог. Цим самим віруючі обмежують свою індивідуальну свободу, свої окремі права. Який діапазон цього обмеження? Яка можливість у віруючої особистості реалізувати свою свободу, свої права у релігійному середовищі? Тобто йдеться **про рівень свободи віруючого в організаційно оформленому просторі свого віросповідного самовизначення**. Такого роду свобода експлікується через поняття „свобода в релігії”, або ж, як уже відзначалося „свобода в церкві”. Це специфічне *релігієзнавче поняття* (яке практично дуже рідко вживається в науковому обіході) *характеризує міру свободи*, індивідуальних прав віруючих яку допускає та чи інша церква, конфесія в площині релігійних норм, приписів. Передовсім, як свідчить аналіз, йдеться про свободу, яку дозволяє/не дозволяє церква, релігійна

організація для свого адепта в аспекті витлумачення змісту віровчення, прояву релігійного інакомислення, критики рішень церковних соборів та ухвал керівників конфесій.

Зауважимо, що саме поняття „свобода в релігії” ми вперше зустрічаємо в праці російського дослідника свободи совісті В. Кіпарісова „Про свободу совісті” яку він опублікував ще в 1883 році. Основний акцент у своєму творі він робить (посилаючись на відповідний матеріал з історії християнської церкви, повчань її Отців) на рівнях індивідуальної свободи, її меж, що дозволяються цервою. В. Кіпарісов аналізує в цьому контексті висловлювань і повчання св. Ірінея Ліонського, Орігена (прагнув „побудувати певну теорію щодо проблем обмеження тієї сфери свободи, що сприяє розвитку розбіжностей й вільнодумства в християн”), св. Григорія Богослова, Вікентія Лірінського (захищаючи певною мірою принципи свободи думки, свободи слова в християнстві, він допускав „преуспіння (profectus) релігії християнської”, наголошуючи, що „нехай догми тлумачать, пояснюють, точніше визначають – це дозволено; але їх істинність, цілісність мають залишатися незмінними – це необхідно”) [Цит. за: Кипарисов В.О. О свободе совести. – С. 31-40].

В площині теоретичної експлікації щодо проблем свободи в церкві, прав людини в релігійному середовищі цікаві думки висловив американський теолог Еверетт У. Д. у своїй праці „Права людини в церкві”. Він обґрунтував систему факторів, які впливають на проблему реалізації і/або нереалізації прав людини у внутрішньому житті церкви. Серед них, як найбільш важливі, він виділяє наявність (кодифікованого) церковного законодавства, системи канонічного права, приписів. У. Еверетт наголошує на еклезіологічних аспектах проблеми свободи в церкві, беручи до уваги розмаїття еклезіологій у християнських церквах. У контексті останньої розглядаються й проблеми церковної домінанти, вчительського авторитету, способів контролю за поведінкою членів церкви, санкцій для „навернення на шлях істини тих, хто помиляється [Див: Эверетт У.Д. Права человека в церкви // Права человека и религия. Хрестоматия. – М. 2001. – С. 87-91]. В контексті означеного зауважимо ще раз, що кожна конфесія має своє особливе віровчення, власну систему культового і позакультового буття, організаційну структуру, норми і приписи, які реалізуються в їх буттєвій повсякденності. Зрозуміло, що ця своєрідність виокремлює кожну конфесію (церкву) в її інакшості. Остання постає важливим фактором у процесі реалізації/нереалізації церквою прав людини, її свобод. Історія засвідчує масою фактів, що церква часто заважала здійсненню прав, свобод віруючих у релігійному середовищі. Про це свідчать, зокрема, авторитарне пасторство, прагнення контролю, нехтування різними групами населення, мирянами, жінками, прийняття рішень без врахування думки віруючих [Див. про це детальніше: Матетот А., Міклушак П. Земля, що не тече молоком і медом. Бог після комунізму. – Івано-Франківськ,. 2004. – С. 101]. Не випадково на Європейському позачерговому Синоді в Римі в 1991 році окремі його учасники

наголошували, що „нашу Церкву (католицьку – М.Б) багато хто сприймає як Церкву приписів, постанов та дріб'язкового опікунства, Церкву, де не мало єпископів схиляються до авторитарного способу дій, цілеспрямовано робиться наголос на безумовному послуху, не сприймається вільне волевиявлення [*Там само.* – С. 102-104].

Церква ж, релігійна спільнота має слугувати самоутвердженню й самореалізації віруючої особистості в релігійному колективі в координатах її віросповідного вибору. Іншими словами, свобода в релігії, будучи важливим структурним елементом свободи совісті (свободи віросповідання), виявляє себе в предметному полі „церква (релігійна організація) – віруючі”. Реалізація свободи, прав людини в релігійному середовищі (в межах тієї чи іншої конфесії) була й залишається сьогодні вельми *проблематичною* в окремих аспектах, а в деяких конфесіях практично неможливою, зокрема в ісламі, іудаїзмі. Скажімо, в сучасних православних церквах свобода віруючих, священослужителів, їх права, зокрема на сумнів, на власне розуміння окремих положень православного віровчення, культової практики заперечуються. Власна думка єпископа, керівників церкви, сила їх авторитету мають пріоритетне значення. Заохочується, як уже наголошувалося, беззастережний послух із всіх питань релігійного життя. Альтернативні думки, свобода їх публічного оприлюднення різними способами „анулюються”, замовчуються, відбувається процес їх так званого „проковтування” або ігнорування. Така позиція щодо свободи в церкві, особливо в площині свободи інакомислення, свободи критичного сприйняття окремих рішень церковних інститутів й кліру, характерна, зокрема, й для українських православних, а також римо-католицької і греко-католицької, окремих протестанських, передусім харизматичних церков. Нагадаємо, що в червні 2008 року Архієрейський Собор Російської Православної Церкви в розвиток основ її соціальної концепції прийняв важливий документ, який стосується проблем прав людини, її свобод – „Основи вчення Російської Православної Церкви про гідність, свободу і права”. В „Основах...” наголошується, що принципи свободи совісті знаходяться в гармонії з волею Божою, якщо захищати людину від свавілля у відношенні до його внутрішнього світу, від нав'язування йому силою тих чи інших переконань”. Цікаво, що в цьому документі не йдеться про можливість реалізації свободи совісті віруючими в самій церкві. Однак наголошується що ”... Церква, яка пошановує свободу вибору, покликана свідчити про Істину, яку вона зберігає, а також викривати хибні погляди”. Зауважимо, що зміст цього документа в аспекті відношення РПЦ до свободи совісті, а в цій площині й до свободи в церкві, є у своїй сутності скоріше негативний [*Див.: Пчелинцев А. Право на свободу совести в соціальних концепціях релігійних об'єдинень Росії. // Релігія і право. – 2009. – №4. – С. 5-6*].

Теологи різних конфесій визнають і наголошують на тому, що „вільний пошук істини (зокрема в її релігійному вимірі – М. Б) має глибокий духовний вимір”. У своїй сутності він тісно пов'язаний зі свободою совісті і свободою

віросповідання. Кожна людина (потенційно) володіє здатністю висловлювати певні судження, думки, ідеї в контексті роздумів, дискусій, аналізу з тих чи інших релігійних питань, внутрішнього життя релігійної спільноти. Ці судження, думки, їх продукування особистістю свідчать про її незалежність, певну автономність і прагнення бути вільною.

Свобода в церкві значною мірою (в контексті реалізації прав віруючої людини) корелюється з правом на *свободу думки, свободу слова, свободу критичного сприйняття норм, приписів, висловлювань, тверджень, суджень релігійних авторитетів і священнослужителів*. Такий підхід при повноцінній реалізації принципу свободи в церкві має своїм наслідком розмаїття поглядів на ті чи інші проблеми релігійного буття в різних його іпостасях. А це порушує принцип однотайності в релігійній спільноті й не сприймається нею. Хоча окремі церкви допускають певну свободу думок, слова, ідей, однак вимагають, щоб, зокрема, теологи, служителі церкви, церковні інтелектуали дотримувалися принципу „не нашкодь єдності церкви її авторитету, її віроповчальній парадигмі” . Це певною мірою характерно для окремих протестантських церков. До речі, ще в 1785 році в Біллі про встановлення релігійних свобод (Вірґінія) було зазначено, що „всі люди вільні сповідувати свою релігію і в дискусіях обстоювати свої погляди в питаннях віри, і все це аж ніяк не має принижувати або іншим способом чіпати їхні громадянські права.”

В історичному контексті прослідковується чітка лінія ревного збереження церквами, конфесіями свого віровчення, рішень соборів, інших релігійних зібрань. Не допускалися (часто під загрозою смерті) спроби вільного їх осмислення і тлумачення, релігійне вільнодумство. Відзначимо, що жорстока боротьба проти таких виявів свободи в церкві, зокрема в католицькій, православної, окремих протестантських, мала місце протягом усієї історії їхнього існування. Певною мірою ця тенденція, правда в іншій формі, зберігається й по-сьогодні. Ми не будемо зупинятися, зокрема з відомих із історії католицької церкви, фактах кривавих репресій і переслідувань релігійних інакодумців, вільнодумців, мислителів, які прагнули реалізувати право на свободу совісті, думки, слова в церковному середовищі. В цій боротьбі – боротьбі проти права на свободу в церкві, права на свободу релігійної думки, свободу її публічного вияву - активну участь брала й інквізиція (1229 р.). Цьому спряло і запровадження Індeksu заборонених книг (1559 р.). Друкування, зберігання, читання таких книг суворо каралося. До речі, останнє видання „Індeksu...” було здійснено в 1948 році. В ньому згадувалося 4126 книг, які були засуджені католицькою церквою, починаючи з 1600 року, 205 з них відносяться до ХХ століття [Див: *Аннаньель Т. Християнство: догми и ереси. Компакт енциклопедия. – СПб., 1997. – С.147-156*].

Зауважимо, що після другого Ватиканського собору у відношенні католицької церкви до прав і свобод людини пройшли позитивні зміни. В „Декларації про релігійну свобод”, прийнятій цим Собором, акцент робиться

вже на гідності людської особистості, на її праві на вільний вибір, на її відповідальності за свою свободу. Наголошується також, що „любов Христова вимагає від віруючої особистості відноситися з любов'ю і терпінням до людей, які помиляються або ж знаходяться в невіданні щодо віри”. Незважаючи на означені зміни, Римо-Католицька Церква і в сучасних умовах карає тих теологів, викладачів релігійних навчальних закладів, релігійних інтелектуалів-вільнодумців, які публічно прагнуть довести своє право на свободу думки, на право вільної совісті в оцінці окремих сторін, проблем діяльності цієї Церкви. Так останнім часом були покарані відомі богослови, викладачі університетів С. Перюртнер (Швейцарія), Ч. Каррен і ведучий теолог Тюбінгенського університету з Німеччини Г. Кюнг та інші. Всі вони були „позбавлені права навчати від імені та за дорученням Церкви” На Кюнга в 1979 році, як про це пише Й. Рацінгер (Папа Бенедикт XVI), була накладена також „покарання мовчання”. Тобто йому було заборонено „протягом року обговорювати цю тему (за яку його покарали – М. Б.), а обдумувати її так, щоб при цьому вона перестала подорожувати світом”. [Див.: Бенедикт XVI (Й. Рацінгер) *Сіль землі: Християнство й Католицька Церква в XXI столітті*. – Львів, 2007.– С.91-93].

І сьогодні проблема свободи в релігії (в церкві) залишається надзвичайно актуальною. Остання стосується багатьох прав і свобод віруючої людини, які в тому чи іншому конфесійному середовищі, в церкві постають не повністю і/або зовсім незреалізованими. Це проблема внутрішнього виміру свободи буття церкви, іншої релігійної спільноти, куди не завжди може втручатися держава.

Проблема свободи в релігії, прав людини в церкві, потребує діалогу як у самих конфесіях, так і в релігієзнавчому товаристві, а також можливих у межах реалізації прав людини в церкві, свободи совісті й норм законодавчого регулювання.

А н о т а ц і ї

Статья М.Бабия «Свобода в религии (церкви): религиозный выбор» посвящена важной, однако недостаточно исследованной в теоретическом и практическом смысле проблеме свободе в религии (церкви), аспектам ее проявления, соотносительности со свободой совести, свободой религии.

Ключевые слова: свобода, свобода совести, свобода вероисповедания, свобода в религии, свободомыслие, свобода слова, религиозная организация, суверенитет личности.

Article by M. Babiy "Freedom of religion (church): religious choice" devoted to important, but not explored in the theoretical and practical sense of freedom in religion (the church), aspects of its manifestation, correlation with the freedom of conscience, freedom of religion.

Key words: freedom, freedom of conscience, religious freedom, freedom in religion, freethinking, freedom of speech, religious organizations, sovereignty of the individual.